

DAVLAT BYUDJETI XARAJATLARIDA FUQAROLIK JAMIYATI ISHTIROKINING DOLZARBLIGI VA SAMARADORLIGI

Nurullayev Ulug'bek Nuriddinovich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Fuqarolik jamiyati — bu davlatdan mustaqil bo'lgan, ammo davlat boshqaruvida faol ishtirok etuvchi ijtimoiy institutlar, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), ommaviy axborot vositalari, kasaba uyushmalari, jamoatchilik birlashmalari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini o'z ichiga olgan tizimdir. O'zbekistonda 2024-yil holatiga ko'ra 10 000 dan ortiq nodavlat notijorat tashkilotlari ro'yxatdan o'tgan bo'lib, ular davlat siyosatining turli sohalarida, jumladan, byudjet ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda ishtirok etmoqda. Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi hamkorlik ochiq boshqaruv tamoyillariga asoslanadi. Bu hamkorlik davlat siyosatining sifatini oshirishga, ijtimoiy ehtiyojlarni aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Qonunchilikda fuqarolik jamiyati vakillarining ishtiroki “Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida”, “Jamoatchilik nazorati to'g'risida”gi qonunlar bilan kafolatlangan. Fuqarolik faolligining oshishi, ayniqsa byudjet mablag'larining taqsimoti ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi. Demokratik boshqaruvda fuqarolik jamiyatining asosiy funksiyalaridan biri – davlat hokimiyatining ochiqligi, hisobdorligi va xalq manfaatlariga yo'naltirilganligini nazorat qilishdan iboratdir.

Davlat byudjeti xarajatlari tizimi davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda asosiy moliyaviy vosita hisoblanadi. O'zbekistonda 2025-yil uchun prognoz qilinayotgan davlat byudjeti xarajatlari hajmi 320 trillion so'mdan ortiqni tashkil etishi kutilmoqda. Ushbu xarajatlar asosan ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, infratuzilma, xavfsizlik va boshqa sohalarga yo'naltiriladi. Byudjet

xarajatlari markaziy va mahalliy darajalarga bo‘linadi. Mahalliy byudjetlar orqali aholining bevosita ehtiyojlariga xizmat qiluvchi xarajatlar amalga oshiriladi, ularning shakllanishi va tasdiqlanishi esa hududiy kengashlar orqali nazorat qilinadi. Ijtimoiy sohalarga ajratiladigan mablag‘lar har yili yalpi xarajatlarning 50% dan ortig‘ini tashkil etadi. Xarajatlarni rejalashtirish “Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi qonun va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining normativ-huquqiy hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Byudjet mablag‘larining samaradorligini baholash mezonlariga, odatda, natijadorlik, maqsadga muvofiqlik, shaffoflik va ijtimoiy ta‘sir kiradi.

Fuqarolik jamiyati vakillarining byudjet jarayonlaridagi ishtiroki turli shakllarda amalga oshiriladi. Ulardan biri — axborotga erkin kirish va shaffoflik tamoyilining amalda qo‘llanilishidir. Masalan, “Openbudget.uz” platformasi orqali fuqarolar byudjet loyihalari, ajratilgan mablag‘lar va xarajat yo‘nalishlari haqida axborotga ega bo‘ladi. 2023-yil davomida ushbu platformada 1,2 milliondan ortiq fuqaro ovoz berishda ishtirok etgan. Fuqarolar bilan maslahatlashuv va jamoatchilik muhokamalari orqali byudjet loyihalari takomillashtirilmoqda. “Fuqarolar tashabbusi jamg‘armasi” orqali esa fuqarolarning o‘z tashabbuslari asosida byudjetdan mablag‘ ajratilishi mumkin bo‘lgan loyihalarni taklif qilish va ovoz berish imkoniyati yaratilgan. 2023-yilda 30 000 dan ortiq loyiha fuqarolar ovozi asosida moliyalashtirilgan bo‘lib, ularga 500 mlrd so‘mdan ziyod mablag‘ yo‘naltirilgan. Bundan tashqari, jamoatchilik eshituvlari va kengashlari orqali fuqarolik jamiyati vakillari byudjetga doir muhim qarorlar muhokamasida qatnashmoqda. Raqamli ishtirokni ta‘minlovchi yana bir platforma — “meningfikrim.uz” bo‘lib, bu yerda 2023-yilda 3 500 dan ortiq jamoaviy petitiyalar ro‘yxatga olingan.

Fuqarolik jamiyatining byudjet jarayonidagi ishtiroki O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan muhofaza qilinadi. Konstitutsiyaning tegishli moddalarida fuqarolarning axborotga ega bo‘lish, davlat boshqaruvida ishtirok etish

va o‘z fikrini erkin bildirish huquqlari belgilangan. “Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi qonunda byudjet jarayonining ochiqligi, shaffofligi va jamoatchilik ishtiroki tamoyillari mustahkamlangan. “Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida”gi qonun esa fuqarolik jamiyati institutlarining rasmiy maqomini va ularning davlat bilan hamkorlik qilish mexanizmlarini belgilaydi. Shuningdek, “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi qonun fuqarolarning byudjet ustidan nazoratini amalga oshirish huquqini rasman tan oladi. Fuqarolar murojaatlari va petitiyalari bo‘yicha ham alohida qonun hujjatlari mavjud bo‘lib, ular orqali aholining davlat qarorlariga ta’siri ta’minlanadi. Xalqaro me’yorlar — xususan, BMT va OECD tamoyillariga muvofiq, O‘zbekiston o‘z qonunchiligini bosqichma-bosqich uyg‘unlashtirmoqda. O‘zbekistonning Open Budget Index (OBI) reytingi 2023-yil holatiga ko‘ra 100 ball dan 45 ballni tashkil etgan bo‘lib, bu hali ochiqlik va ishtirok mexanizmlarini kuchaytirishga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.

Fuqarolarning davlat byudjeti xarajatlarida ishtirok etishi mablag‘larning aniq va maqsadli yo‘naltirilishini ta’minlashda muhim vositadir. Fuqarolar o‘z ehtiyojlarini bevosita bildirganda — maktab, yo‘l, suv ta’minoti kabi dolzarb masalalarga mablag‘ ajratilishi ustuvorlik kasb etadi. Aynan shuning uchun 2023-yilda “Fuqarolar tashabbusi jamg‘armasi” orqali 500 mlrd so‘mga yaqin mablag‘ fuqarolar tanlagan 30 000 dan ortiq loyihaga yo‘naltirildi. Ushbu ishtirok mexanizmlari orqali nafaqat ijtimoiy ehtiyojlar aniqlanadi, balki davlat xarajatlarining maqsadsiz yo‘naltirilishiga, korrupsiyaviy xatarlariga ham chek qo‘yiladi. Ishtirok orqali shaffoflik va hisobdorlik kuchayadi, chunki xarajatlar jamoatchilik nazorati ostida amalga oshiriladi. Bu esa aholining davlatga nisbatan ishonchini oshiradi va ular o‘zini siyosiy-huquqiy subyekt sifatida his qila boshlaydi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda fuqarolik ishtirokini ta’minlashga qaratilgan bir nechta muhim mexanizmlar joriy qilingan. Ulardan eng faol ishlayotganlaridan biri — “Fuqarolar tashabbusi jamg‘armasi” bo‘lib, u orqali fuqarolar hududiy muammolarni aniqlab, ularning yechimi uchun budjet mablag‘larini yo‘naltirishga

ovoz berishadi. Ishtirokchi byudjetlash mexanizmi samarali natijalar bermoqda: faqatgina 2023-yilda bu jarayonda 1,2 milliondan ortiq fuqaro qatnashgan. Shuningdek, jamoatchilik kengashlari orqali davlat organlari huzurida tashkil etilgan muhokamalar ham mavjud bo'lsa-da, ularning real ta'sir darajasi ba'zida cheklangan. Platformalar (openbudget.uz, meningfikrim.uz) kengayib borayotganiga qaramay, ayrim hududlarda fuqarolarning texnik yoki axborotga bo'lgan cheklangan kirishi ishtirok darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hududlar o'rtasida ishtirok faolligi bo'yicha sezilarli tafovutlar mavjud — bu esa markazlashtirilmagan yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Dunyoning bir qator mamlakatlarida fuqarolik ishtiroki ancha rivojlangan va bu jarayon byudjet siyosatiga real ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, Braziliya ishtirokchi byudjetlashning tug'ilgan yurti sifatida tan olinadi: Porto Alegre shahrida fuqarolar har yili byudjetning muhim qismini taqsimlashda qatnashadilar. Janubiy Koreya esa raqamli platformalar orqali jamoatchilik ovozi yig'ish va uni qonun loyihalariga integratsiya qilish bo'yicha ilg'or tajribaga ega. Yevropa davlatlaridan Polsha va Ispaniyada jamoatchilik kengashlari faol ishlaydi va ular qarorlar qabul qilishda maslahat organi emas, balki sherik sifatida ishtirok etadi. Open Budget Index (OBI) reytingiga ko'ra, ilg'or davlatlarda bu ko'rsatkich 60–80 ball atrofida bo'lsa, O'zbekistonda bu raqam 45 ballni tashkil etmoqda. Bu esa xalqaro tajriba bilan solishtirganda O'zbekistonning hali islohotlar davom ettirish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Xalqaro me'yorlar (informing, consulting, co-deciding) doirasida O'zbekiston tajribasini bosqichma-bosqich uyg'unlashtirish mumkin.

Fuqarolik ishtirokining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan bir qancha tizimli va amaliy muammolar mavjud. Eng avvalo, aholi uchun byudjet ma'lumotlariga erkin kirish imkoniyatining cheklangani, ayniqsa mahalliy darajada ochiqlik pastligi kuzatilmoqda. Shuningdek, aholining huquqiy va moliyaviy savodxonligi pastligi sababli ishtirok vositalari keng ommaga tushunarli va qulay emas. Jamoatchilik kengashlari faoliyatida esa institutsional zaiflik — ya'ni vakolat, mustaqillik va

qaror qabul qilishdagi real ta'sir yetishmayapti. Raqamli platformalarning texnik muammolari (masalan, internet qamrovi, dizaynning qulay emasligi, autentifikatsiya murakkabligi) ishtirokni cheklab qo'ymoqda. Va nihoyat, ishtirok natijalarining real qarorlarga ta'sir qilmasligi — ya'ni fuqarolarning fikri inobatga olinmay qolishi — ishonchning pasayishiga olib keladi.

Jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish uchun bir qator kompleks va institutsional yechimlar zarur. Eng avvalo, qonunchilikni takomillashtirish orqali fuqarolik jamiyati vakillarining vakolatlarini mustahkamlash lozim. Raqamli ishtirok vositalarini kengaytirish — xususan, mobil ilovalar orqali ovoz berish, natijalarni jonli kuzatish, muqobil takliflar bildirish imkoniyatini yaratish muhim. Davlat xizmatchilari uchun “fuqarolar bilan ishlash madaniyati” bo'yicha doimiy treninglar tashkil etilishi zarur. Bundan tashqari, jamoatchilik monitoringini institutsionallashtirish — ya'ni nazorat qiluvchi mustaqil jamoatchilik strukturalari (masalan, ijtimoiy auditoriya) tuzish natijadorlikni oshiradi. Fuqarolik jamiyatiga grantlar, metodik qo'llanmalar va texnik ko'mak orqali tizimli yordam berish — ularning faolligini rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, fuqarolik jamiyati davlat byudjeti xarajatlarning shaffof, samarali va ijtimoiy ehtiyojlarga mos taqsimlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ishtirok samarali tashkil etilgan taqdirda — fuqarolarning ehtiyojlari aniq aks ettiriladi, mablag'lar maqsadli yo'naltiriladi va ijtimoiy ishonch mustahkamlanadi. Davlat moliyasi boshqaruvida jamoatchilik ishtiroki barqaror rivojlanish tamoyillarining asosi bo'lib, ochiqlik va hisobdorlikning kafolatidir. Shu sababli, ishtirok mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha **kompleks va bosqichma-bosqich yondashuv** talab qilinadi. Keyingi ilmiy izlanishlar ishtirokning iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy barqarorlikka ta'siri va ishtirok natijalarining sifatini baholashga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdug‘aniyev, I. (2021). Davlat moliyasida ochiqlik va jamoatchilik ishtiroki: nazariy asoslar va amaliy jihatlar. Toshkent: Iqtisodiyot va ta’lim nashriyoti.
2. Ergashev, B. (2020). Ishtirokchi byudjetlash mexanizmlari va ularning mahalliy boshqaruvdagi o‘rni. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya jurnali, 4(2), 55–61.
3. Tursunov, F., & Muminov, A. (2022). O‘zbekistonda jamoatchilik nazoratining institutsional asoslari va rivojlanish istiqbollari. Ijtimoiy fanlar jurnali, 3(1), 45–53.
4. International Budget Partnership. (2023). Open Budget Survey 2023: Uzbekistan Country Results. Retrieved from: <https://internationalbudget.org>
5. Aziz, H., & Shah, N. (2020). Participatory Budgeting: Models and Approaches. arXiv preprint. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/2003.00606>